

EESTI-, LIIVI- JA KURAMAA HILISHUMANISTLIK KIRJANDUS: TEEKOND VAIKIVATEST METSADEST POEETILISTE SALUDENI

Kristi Viiding, Martin Klöker
(Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus)

*Teaduspreemia humanitaarteaduste ja kunstide valdkonnas tööde
tsükli „Eesti- ja Liivimaa varauusaja mitmekeelse kirjanduskultuuri
empiiriline rekonstrueerimine, kontekstualiseerimine
ja mõtestamine“ eest*

1. Kirjandusliku variatiivsuse ja muutuse paradigma

1631. aastal trükkis ilmunud esimene läti- ja 1637. aastal esimene eestikeelne ilmalik luuletus tähistavad 400 aasta tagust kirjanduslikku pöördepunkti, mis tänapäeva vaatenurgast näib eesti ja läti ilmaliku rahvuskirjanduse loomuliku algustähisena. Ent need luuletused ei seisa kaugeltki siinse regiooni kirjandusloo kui terviku alguses, vaid moodustavad murdosa luterlikule reformatsioonile järgnenud sajandite Eesti-, Liivi- ja Kuramaa mitmekeelsest ilmalikust kirjandusest.⁴⁵ Eesti- ja läti keelne mittekiriklik kirjandus võrsus paljude žanride, vormide ning kirjanduspraktikatega rikkast kultuurist, mis erinevalt varasemast keskaegsest valdavalt imporditud ja religioossest kirjanduskultuurist oli varauusajal juba katkematult toimiv kohalik nähtus.

Asjaolu, et need esimesed eesti- ja läti keelsed luuletused on meie kirjanduslugudes endiselt kontekstualiseerimata kurioossed üksikjuhtumid või üksikjuhtumite rida, mitte laiema mitmekeelse kirjanduskultuuri orgaaniline osa, on tingitud Eesti ja Läti kirjandusloo senisest ajuti tugevalt ideologiseeritud, valdavalt lingvistilise lähenemisega ja fragmenteeritud uurimisloost. Aastail 1920–1940, II maailmasõja järgses paguluses ning uuesti alates 1990-ndatest on varauusaegset ilmalikku kirjandust väärtustatud eeskätt eesti ja läti keele ajaloo osana või eeletapina rahvakeelse kirjanduse kujunemisel. Iseloomulik on Ants Järve väide, et „tegemist on eelkõige keelehuviga, mis eesti kirjanduse loomist ei tähendanud“

⁴⁵ Läti ja Eesti varane muukeelne trükkis on kataloogitud rahvusbibliograafiates, vastavalt Šiško, 2013 ning Kannik, Maasik, Reimo, Vösa, 2025.

(Järv, 2001, 3; vt juba ka Saareste, Cederberg, 1925–1931, 3).⁴⁶ See näitlikustab, et algselt juba ainuüksi meetrilistel põhjustel selgesti kirjandusliku ambitsiooniga tekste on käsitletud teetähisena pelgalt eesti keele tänapäevastumise protsessis, st need on taandatud järjest nüüdisaegsema keelekuju esindajateks. Teiseks äärmuseks on varase eestikeelse ilmaliku kirjanduse käsitlemine mõne religioosse või poliitilise süsteemi ideaalide propagandana (Alttoa, Valmet, 1973, 9–21). Seejuures on uurijad kasutanud suuremal või vähemal määral väärtushinnangulisi ja emotsionaalseid väljendeid, nagu „areng“, „edulugu“, „baltisaksa kirjanduse vähetähelepanuvääriv lisavõrse“ (Alttoa, Valmet, 1973, 10), „protestantlik optimism“ (Lukas, 2021, 256) jt. Ent just varauusaja, s.o 16.–18. sajandi kirjanduslugu ei ole oma kultuurilis-keelises ja seisuslikus läbipõimituses, poliitilises tingituses, paljufunktsioonilisuses ning trükitehnilistel põhjustel aeglase levikuprotsessi tõttu allutatav arusaamale pidevast arengust, milles iga teos oleks kirjanduslikus mõttes uuenduslik, kvaliteetsem ja parem kui eelmine. Sarnaselt varauusaja kirjanduse keelelise variatiivsusega (Hasselblatt, 2016, 104) iseloomustab tollast kirjandust ka vormi (värsimõõt, riimiskeemid) ja kujundite variatiivsus (Urmet, 2022, 263). Nõustudes Cornelius Hasselblattiga, ei erinenud „17. sajandi, aga ka varasemate sajandite poeetikaõpetus (ja kirjandusmaailm laiemalt) suuremat 21. sajandi globaliseerunud maailmast“ (Hasselblatt, 2016, 104).

Variatiivsuse mõiste kasutamine ei tähenda, et tollast kirjandusloomet poleks iseloomustanud muutused, teisenemised või üleminekud. Kasutades varauusaegse Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kirjanduselu kui terviku kirjeldamiseks ja analüüsimiseks katusmõistet „kirjanduslik muutus“, on meie uurimistöö eesmärk neutraalselt ning keeleajaloolist aspekti esile seadmata käsitleda fookuste ja praktikate muutusi. Lähtume hüpoteesist, et just empiiriline, üksiktekstide ja -žanride põhine lähenemine aitab selle mõiste täita varauusaegse kirjanduskultuuri mõtestamiseks relevantse sisuga. Empiiriline lähenemine aitab esiteks kriitiliselt analüüsida ja vajadusel vältida muudest kultuuriruumidest ja ajastutest mehaaniliselt laenatud kontseptsioone (nt koloniaalkultuur) ning võimaldab teiseks uurida kirjanduslikku muutust kui rea mikrotasandi tegevuste ja muutuste tulemit. Millal, miks ja kuidas tekkis paljudest väikestest, sageli märkamatuist muutustest žanrides, ühe autori või ühe piirkonna autorite loomingus suur epohhi rajav kirjanduslik muutus, millal mitte? Kas kirjanduslikud muutused võisid toimuda ka perifeerias? Et neile ja veel paljudele küsimustele vastuseid leida, oleme oma meetodika rajanud võtmetekstide ja žanride võrdlemisele ja erinevuste kindlakstegemisele. Loomulikult kaasneb erinevuste leidmise ja süstematiseerimisega nii ammuste kirjanduslike tekstide analüüsimisel ka sotsiaalajalooline ja institutsioonilooline kontekstualiseerimine (Klöker, 2023, 15–17).

⁴⁶ Ehkki 2022. aastal kritiseeris olukorda põhjendatult Jaak Urmet („Suundumus eesti luule algust mitte pidada päris luuleks on pigem olnud juhuslikult väljakujunenud tava – mitte asjade õige, loomupärane, läbikaalutud seis“, 2022, 264), jätkub nende luuletuste puhul varasem keelekeskne käsitlus ka 2025. aastal eesti raamatu 500. aasta tähistamiseks Tallinna Linna- teatri Riina Roose ja Paavo Piigi lavastuses „Alguses oli laul“. Ehkki pealkiri viitab pigem muusikaajaloolisele lähenemisele, peegeldub kavaleheltil (Roose, Piik, Sinissaar, 2025) taas traditsiooniline keeleajalooline käsitlusviis.

2. Põimumised ja konfliktid kirjandusliku muutuse lähtekohana

Hiljemalt 15.–16. sajandi vahetusel, veel enne luterlikku reformatsiooni hakkas Liivimaal tekkima püsiv kohalik ilmalik humanistlik kirjandus (Klõker, 2014, 88–103; Viiding, 2020, 33–37). Üheks mõjuteguriks oli põimumine tollase Euroopa kirjandus- ja kultuuripraktikatega, teiseks konfliktid kirjandusnähtuste ja kirjandust mõjutavate tegurite piirialadel.

Põimumine ei tähendanud mehaanilist tüüpiliste varauusaegsete žanride ülevõttu kohaliku kirjanduskultuuri, vaid esmalt humanistliku kirjandusloome tekkeks vajaliku koolisüsteemi ja -programmi kujundamist, mis sarnaneks humanismideedest kantud Lääne-, Lõuna- ja Kesk-Euroopa omadega (Viiding, 2021; Klõker, 2022). Põimumiste (sotsiaal)ajalooliseks taustaks oli muuhulgas ka eri päritolu põgenike tulv Eesti-, Liivi- ja Kuramaale (vt nt Böömi põgenike kirjakultuuri alase tegevuse kohta Eestimaal Vaculínová, Viiding, 2024).

Põimumiste tulemusena üle võetud kirjanduspraktikate näiteid on rohkesti nii kirjandusliku mainekujunduse kui ka kirjandusorganisatsioonilise tegevuse vallas ning paljud neist seostuvad kogu regiooni esimese trükikoja rajamisega Riiga 1588. aastal. Võtmeisikuks oli juristi haridusega humanist David Hilchen (1561–1610), kes vastutas alates 1585. aastast Riia raesekretäri ja 1589. aastast sündikuna koolide ja trükikoja eest ning keda peetakse regiooni esimese trükikali Claes Mollyni kutsujaks Liivimaale (Kraus, 2005, 323–327). Kirjandusliku mainekujunduse algatas just Hilchen 16.–17. sajandi vahetusel teadliku isikliku mitmekülgse kirjaniku- ja luuletajaprofiili loomise ja selle eest hoolitsemisega. Tema profiilis olid esindatud mitmesuguse sisuga kõned poliitilistest kuni pidu- ja leinakõnedeni, ajalooline monograafia, kuus ladinakeelsete kirjade raamatut, värss-satiir ning arvukalt juhuluulet, kõik ladina keeles. Hilcheni eelkäijad ja vanemad kaasaegsed kirjamehed olid olnud kõik ühe žanri viljelejad: kroonika-kirjutajad, eepilised või lüürilised luuletajad, religioossete tekstide autorid. Mitmekesine kirjanikukuvand kodunes regioonis lõplikult alles 17. sajandi 20.–30. aastatel, eeskätt Tallinna gümnaasiumi ja Tartu ülikooli õppejõudkonnas, olgu siis Reiner Brockmanni (1609–1647), Friedrich Meniuse (1593–1659) või Timotheus Poluse (1599–1642) mitmežanrilises trükis avaldatud loomingus.

Teiseks tekkiva kirjandusliku mainekujunduse näiteks oli algatus tekitada teiste Euroopa maade autorite seas huvi kajastada oma kirjandusteostes Eesti-, Liivi- ja Kuramaa sündmusi. Hilcheni kirjavahetuses leidub rida näiteid, kui lugupidavalt, kuid ometi enesekindlalt ta selle eesmärgi nimel juhtivate Kesk- ja Lääne-Euroopa humanistidega, nt Justus Lipsiuse (1547–1606), Johannes Caseliuse (1533–1613) või Isaac Casauboniga (1559–1614) suhtles, isegi kui ta ei saanud mõnele oma ettepanekule vastust või koges hoopis kriitikat. Eriti vajalikuks pidas Hilchen Eesti-, Liivi- ja Kuramaa sündmuste ja olude väärikat kajastamist ajalookroonikates, sest nendest ilmus sageli kordustrukke või ka tõlkeid ladina keelest rahvakeeltesse ja vastupidi. Näitena sellest mainekujunduslikust tegevusest võib tuua Hilcheni kirjavahetuse ja kohtumise Rostocki ülikooli professori ja krooniku David Chytraeusega, mille mõjul kohandas Chytraeus

Liivimaa, eriti Riia kalendrirahutuste kujutamise oma „Saksimaa kroonikas“ alates 1596. aasta väljaandest Riia rae seisukohtadega. 17. sajandi avakümnendil jõudis Hilchen kritiseerida ka mõjuka Prantsuse humanisti Jacques de Thou maailma ajaloo väljaannet „Minu aja lugu“ („Historia mei temporis“, 1604–1614), õieti selle mõneleheküljelist Eesti-, Liivi- ja Kuramaa käsitlust, ning ehkki tema parandused ja märkmed jõudsid Prantsusmaale, ei lubanud de Thou peatne surm neid enam uutesse täiendatud väljaannetesse lõimida (Viiding, 2023a, 52–56).

Riia trükikoja avamine 1588. aastal tekitas selgemini kui varasem käsikirjalise kirjanduse periood vajaduse avaldatavat kirjandust keeleliselt ja sisuliselt toimetada. Selle kirjandusloomet kujundava tegevuse algus 1580. aastate Liivimaal on teada tänu Hilcheni kõne „Ristiinimeste armastusväärsest üksmeelest“ („De amabili civium Christianorum concordia paraenetica oratio“) käsikirjale Riias Läti Ajalooarhiivis. Mahuka – rohkem kui 10 000 sõna pikkuse – kõne korrigeeris 1587. aasta hilissuvel humanistliku ladina keele väljenduslaadile, täpsemalt selle tsitseronianalikule moesuunale vastavamaks Itaalia humanist, hereetik ja ajalookirjanik Gian Michele Bruto (1517–1592), kes oli Poola kuninga Stephan Báthory valitsusajal kuni 1587. aastani Poola õukonna historiograaf Varssavis. Hilchen viibis Varssavis samal ajal uue kuninga valimisel ning tutvus Brutoga ilmselt Poola suurkantsleri ja suurhetmani Jan Zamoyski (1542–1605) vahendusel – kuulusid ju mõlemad mehed Zamoyski patroneeritavate hulka. Tõenäoliselt oli nii kõrgetasemelise keelekorrektuuri tellimise põhjuseks soov alustada Riia trükikoja toodangut just selle kõnega, ent kalendrirahutused ei jõudnud trükikoja avamisajaks veel oodatud rahumeelse lahenduseni, mistõttu kodanikkonna ja rae üksmeelt kiitev kõne ei sobinud kirjastuse avaldamisprogrammi. Rohkem kui 200 Bruto tehtud tekstiparandust ei peegelda üksnes Euroopa ühe juhtiva humanisti arusaamu heast stiilist, vaid sellega seotult ka sisulistes küsimustes (näiteks religioonist), muuhulgas suhtumises hereetikutesse (Viiding, 2024b, 700–710). Kui trükikoda sai lõpuks 1591. aastal privileegid, oli Riias keeletoimetaja koht juba ametlikult ette nähtud (Buchholtz, 1890, 20, 314) ja kirjanduselu muutus hakkas kinnistuma.

Olulist muutust tähendas veel rea põimumisel põhinevate kirjanduspraktikate levik ja kinnistumine 16. sajandi lõpus, näiteks loeti Frankfurdi ja Leipzigi raamatumessi katalooge, et saada infot värskest trükis ilmunud raamatute kohta ja neid tellida. David Hilcheni kirjadest nähtub, et tellimine toimus vahetult pärast kataloogide ilmutist. Näiteks soovis Hilchen 1608. aasta alguses hankida Helmstedti kolleegilt Johannes Angelius von Werdenhagenilt (1581–1652) 1607. aasta sügisese kataloogi põhjal tolle noorusluuletuste raamatut („Varia Poëmata Iuvenilia“, 1607), mille kolmandas osas oli avaldatud eeleegia Hilcheni tütre Leonora surma puhul (Viiding, 2024a, 128).⁴⁷

Ent varauusaegse Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kirjandusnähtuste teket ja muutumist mõjutasid tollase Euroopa kirjandus- ja kultuuripraktikatega põimumisest isegi enam kohalikud ja regionaalsed konfliktid ja kriisid. Kirjanduslike muutuste

⁴⁷ Teiste varauusaegsete kirjanduslike praktikate ülevõtmise kohta Läänemere idakaldal vt Viiding, 2024a, 129–142.

lähtekohana tõusevad Eesti-, Liivi- ja Kuramaal esile eeskätt (naaber)kultuuri-ruumide, konfessioonide, žanride ja seisuste piiril toimunud vastandumised ja vastasseisud.

Kultuuriruumide piiridel toimunust on kirjanduslike muutuste lähtekohana olulisim 16.–17. sajandi vahetuse vastuoluline Poola-Leedu võimuperiood Põhja-Baltikumis. Siin oli üheks konfliktide tekkepõhjuseks liiga kiire poliitiline, halduslik ja usuline muutus, mis põhjustas hirmu kultuurilise kokkusulamise ees naabrite, kirjandusliku „teise“ keele ja usutunnistusega (Viiding, 2023a, 57–58). Vastasseisu ägenemine viis suurte kirjanduslike kujundite tekkeni. Näiteks Kuramaa aadli ja hertsogite konflikti ja võimukriisi ajal 1615–1617 loodi pseudonüümide Aretinus Philaletes ja Agatho all ilmunud ajakajalises satiirilises värssdialogis antiteetilised allegooriad Poolast kui Valetamise maast ja Kuramaast kui Tõerääkimise maast ning Poola kuningast kui kuradist (Viiding, 2026). Riia kujutati liialt poolameelsete hoiakute tõttu 16. sajandi lõpukümnendi humanistlikus satiiris põrguna, selle elanikke põrgukoerte ja -poegadena (Viiding, 2019, *passim*). Ilmselt oli 16. sajandi lõpu Liivimaa lüürilistele luuletajatele vahetuks värsitehniliseks eeskujuks 1585–1592 Limbažis elanud Poola aadlikust diplomaadi ja kuningliku sekretäri, katoliku vaimuliku ja luuletaja Sebastian Grabowiecki (1540–1607) kaks vaimulikku luuleraamatut „Setnik rymów duchownych“ ja „Setnik rymów duchownych wtóry“. Ehkki need trükiti 1590. aastal Krakowis, mitte Riias, ja olid sügavast katoliiklikust õpetusest ajendatuna pühendatud Jeesuse, pühakute ja Neitsi Maarja ülistamisele, oli Grabowiecki esimene sonettide ja petrarkismi viljeleja poolakeelses luules ning see ei saanud olla luuletuste loomisajal teadmata Riia ja Liivimaa haritlasringkondadele, kes temaga vahetult lävisid (Hanusiewicz-Lavallee, 1994; teema on Liivimaa kirjakuultuuri aspektist täiesti uurimata). Kirjanduslikke muutusi ei põhjustanud üksnes poola päritolu haridus- ja kirjanduslembese eliidi, näiteks Jan Zamoyski või tema humanistidest lähikonna mõju ja eeskuju Zamośćis (Viiding, 2022b), vaid Poola-Leedu aadlivabariigi kaudu jõudsid Eesti-, Liivi- ja Kuramaale ka Itaalia hereetikute ning Madalmaade katoliiklaste ja kalvinistide humanistlikud kirjanduslikud praktikad (Viiding, 2022c).

Kirjanduslikeks muutusteks olid alati ka žanride piiri- ja üleminekualad. Üks sellistest varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal muutumises olnud proosažanridest oli tänase tavajaotuse järgi tarbetekstide hulka kuuluv protokoll. Varauusajal oli protokoll nii ülesehituselt kui ka tekstielementidelt palju mitmekesisem, sarnanedes enam tõsielujutustusega. Protokolli (nagu ka aruande) kui žanri muutumise taga oli varauusajale iseloomulik üldine suulise kultuuri asendumine kirjalikuga ja oma tegevust kirjalikult jäädvustada soovivate ametkondade hulga suurenemine (kohtud, raed, maapäevad jpt). Varauusaegne protokoll ei tähendanud pelgalt istungite, koosolekute, lähetuste jms käigus tehtud kiretuid märkmeid, kuid ei põhinenud ka fiktsioonil, vaid kujutas endast kombinatsiooni eri tekstidest, sealhulgas narratiividest. Protokoll võis faktidel põhineva tõsielujutustusena moodustada seega institutsiooni, regiooni või mõnikord kogu maa ajaloo tuuma (Klöker, 2024).

Kolmandaks kirjandusmuutuste seisukohast eriti viljakaks kokkupuutealaks oli varauusaja Eesti-, Liivi- ja Kuramaal seisusepiiride ületamist püüelnud autorikond. Vana-Liivimaa lagunemine 1561. aastal ning poliitiline jagunemine eri riikide vahel tõi kaasa uutele võimudele (Poola-Leedu aadlivabariik, Rootsi ja Taani kuningriik) alluvate lojaalsete ametnike ja literaatide järjepideva aadeldamise. Uus teenistus- ja haridusaadel ning nende järeltulijad segunesid seejärel vana pärusaadliga nii abielude kaudu kui ka koduõpetajatena aadlinoorukite haridust ja hoiakuid kujundades. Samm-sammult tunnustas vana pärusaadel vastse teenistus- ja haridusaadli kirjanduslikke ja teaduslikke ideaale ja praktikaid, võttes need omaks (Viiding, 2024c). Tüüpiliseks näiteks on seisislikult tõusev autorkond satiirižanris: kui Liivimaa esimese ladinakeelse aadlikriitilise värss-satiiri autoriks 1548. aasta paiku oli Riia kooli- ja kirikuõpetaja Rötger Becker (Viiding, 2023b), siis 16. sajandi teisel poolel ning 17. sajandi algul on see pigem uue teenistusaadli, näiteks Kuramaa hertsogi õukonnaga liitunud juristi Jost Clodti ja Riia sündiku David Hilcheni žanriks (Viiding, 2019); pilamiseks on aadli kõrval nüüd ka ühiskonna madalamad seisused, näiteks haritlased või linnakodanikud, ning ühiskonda laiemalt puudutavad poliitilised sündmused. 17. sajandi teises pooles viljeles alamsaksakeelset värss-satiiri aga juba põlisaadlik Gustav von Mengden ja nagu satiiri pealkiri „Viis kuradilast. Alamsaksakeelne satiir mõisate reduktsioonikomisjoni kohta Liivimaal“ ilmestab, on selle teemaks Rootsi kesk võimu kriitika (Viiding, 2025b).

3. Kirjandusliku muutuse estetiseerimine: Liivimaa vaikivad metsad hakkavad kõnelema

Hiljemalt 1580. aastate keskpaigas, veel enne regiooni esimese trükikoja avamist Riias, sai kirjanduslikust muutusest juba ka kirjanduslik motiiv. Märgates regiooni kirjanduspraktikate mahajäämust teiste Euroopa maade humanistlikust kirjandusdiskursusest ning Liivimaa vähest poeetilist kuulsust, muretses Liivi sõja ajal sündinud ja mujal Euroopa ülikoolides õppinud põlvkond regiooni kirjandusliku identiteedi kujundamise pärast. Näiteks kirjutas David Hilchen kaaslinlasele ja Heidelbergi stuudiumi aegsele õpingukaaslasele Heinrich von Bergile (1574–1626) doktorikraadi kaitsmise puhul ladinakeelse õnnitlusluuletuse ning kasutas värsket juuradoktori päritolu kirjeldades mitmetähenduslikku kujundit seni vaikinud metsarohkest Liivimaast (Hilchen, 2021, 56–59):

Prima tibi exhibit communes luminis auras,
Inter, quae, Prussos media inter et inclyta Russos
Et Lithuana, tacet nemorosa Liuonia, regna,
Terra potens duri studiisque asperrima belli:
Illa tuum postquam coepit sentire vigorem
Rupisse hac fertur taciturna silentia voce.

(„Metsaderikas Liivimaa oli esimene maa, mis andis sulle tavapärase eluvalguse – kuulus maa, mis on vakka preislaste ja venelaste ja kuulsa Leedu kuningriigi

vahel. Võimas maa, mis on oma karmides sõjapüüdlustes ägedaim. Pärast seda, kui talle sai teatavaks sinu vägevus, olevat ta oma täieliku vaikimise katkestanud sellisel häälel.“)

Vaikiva maa ja vaikivate metsade motiivis põimusid tollase ühiskonna kogemused ja hoiakud ajastu kujutava kunsti ja kirjandusteostega. Metsamotiivi inspiratsiooniallikate hulka kuulusid tollased maakaardid, näiteks Sebastian Münsteri Skandinaavia uus kaart (1540) või Gerardus Mercatori Euroopa kaart (1554), mis kujutasid Kirde-Euroopat maailmajao metsarikkaimana („Livoniae descriptio“, 2024, 88–89, 98–99). Metsamotiivis on peidus muudki: Liivimaa oli juba keskajast alates tuntud kunstitarvete tegemiseks vajalike metsasaaduste tootmise poolest. Uuemate materjaliuuringute järgi on teada, et paljud Euroopa kirikute renessansiaja altariretaablid ja ilmalike valitsejate tellitud õlimaolid olid tehtud liivimaist päritolu tammepuidule. Samuti imporditi just siinsete alade oravate karvu Lääne- ja Lõuna-Euroopasse kunstnikupintslite valmistamiseks (nt Sargent-Noyes, 2022). Kahtlemata teadis Riia kaupmehepöeg Hilchen viieaastase stuudiumi ning akadeemilise õppereisi lõpus (läbi Leedu, Poola, Saksamaa kuni Straßburgi ja Baselini) seda Liivimaa funktsiooni Euroopa kunstikaubanduses.

Lisades Liivimaa ja selle metsade kohta vaikimise epiteedi *taciturna*, aktiveeris Hilchen kohaspetsiifilise ettekujutuse oma eelkäijatest kaasmaalaste materiaalselt rikkast, kuid kirjanduskaugest elust. Kolm korda rõhutatud vaikus (*tacet*, *taciturna*, *silentia*) viitab sellele, et tema igatsuseks olid materiaalselt kasu toovate metsade asemel hoopis poeetilised, muusade laulust vastu kajavad salud kui Orpheuse looming antiikses tähenduses (vt Ovidius „Metamorfoosid“ 10.90–106). Vaikus, st laulude ja luule puudumine Liivimaal oli Hilcheni arvates 1580. aastatel minevikku jäämas, sest just põlvkonnakaaslaste ülikooliõpingud, doktorereerumine ja sellega kaasnev õpetatus tõid kaasa aktiivse luuletamise ja sellega ühe suurima kirjandusliku muutuse kogu regioonis (Viiding, 2025a, *sine pag.*)⁴⁸

VIITED

Alttoa, V., Valmet, A. 1973. XVII sajandi ja XVIII sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn.

Buchholtz, A. 1890. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga.

Hanusiewicz-Lavallee, M. 1994. Świat podzielony: o poezji Sebastiana Grabowieckiego. Rzym, Lublin.

Hasselblatt, C. 2016. Eesti kirjanduse ajalugu (tõlge saksa keelest). Tallinn–Tartu.

⁴⁸ Tänapäevane metsa kirjeldamine eestlaste vaimse maastiku ja mälupaigana (Mikita, 2020) on taasloonud 450 aasta taguse humanistliku vaate metsale. Seevastu antiikkirjandusest tuntud kohutavate, metsikute ja ohtlike metsade motiiv Liivimaa humanistlikus kirjanduses ei levinud.

Hilchen, D. 2021. Sub velis poeticis. Lateinische Gedichte. – Viiding, K., Klöker, M., Lotman, M-K. (koost, tõlk., komm-d). Berlin, Münster.

Järv, A. 2001. Eestikeelne kirjasõna 16.–18. sajandil. – Annus, E., Epner, L., Järv, A., Olesk, S., Süvalep, E., Velsker, M. (koost.). Eesti Kirjanduslugu. Tallinn, 24–38.

Kannik, H-L., Maasik, K., Reimo, T., Vösa, A. 2025. Eesti võõrkeelne raamat ja Estonica 1494–1830. Kronoloogiline nimestik. I kd (1494–1710). Tallinn.

Klöker, M. 2014. Tallinna kirjanduselu 17. sajandi I poolel (1600–1656). Haridusinstituutisioonid ja juhuluuletamine. Tallinn (täienduste ja parandustega tõlge eesti keelde).

Klöker, M. 2022. Schule und Kirche. Heinrich Vestring als Reformers des Revaler Schulwesens. – Pasewalck, S., Eidukevičienė, R., Johanning-Radžienė, A., Klöker, M. (koost.). Baltische Bildungsgeschichte(n). Berlin, Boston, 241–263.

Klöker, M. 2023. Literarischer Wandel und Verflechtungsgeschichte der Literatur. Die Leistungsfähigkeit eines Modells auf dem exemplarischen Prüfstand der baltischen Literaturen in vernationaler Zeit. – Klöker, M. (koost.). Literarischer Wandel in der Geschichte der baltischen Literaturen. Münster, Berlin, 15–48.

Klöker, M. 2024. Faktijutustus XVII sajandil. Eestimaa rüütelkonna protokollide narratoloogiline struktuur. – Keel ja Kirjandus 5, 432–448.

Kraus, A. 2005. Eine Medienrevolution in der ‘Peripherie’: Nicolaus Mollyn und die Anfänge des Rigaer Buchdrucks. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 24(3), 317–349.

Livoniae descriptio. Eesti ja Liivimaa vanadel kaartidel. 2024. Raid, T., Kruup, T. (koost.). Tallinn.

Lukas, L. 2021. Balti kirjakuultuuri ajalugu I. Keskused ja kandjad. Tartu.

Mikita, V. 2020. Forestonia = Estwald = Mine metsa!. Tartu.

Roose, R., Piik, P., Sinissaar, T. 2025. Alguses oli laul. Pühendatud eestikeelse trükisõna 500. aastapäevale. Tallinn.

Saareste, A., Cederberg, A. R. 1925–1931. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi A. 1524–1739. Tartu.

Sargent Noyes, R. 2022. Furs, slaves, and wax. Perspectives on globalizing the art of the Baltic region before modernity. *Venia legendi* Tartu Ülikoolis 15. novembril 2022 (avaldamata käsikiri).

Šiško, S. 2013. Latvian catalogue of foreign language ancient prints 1588–1830. (= The Union Catalogue of foreign language ancient prints in Latvia 1588–1830). Riga.

Urmet, J. 2022. Eesti luule algus: juhtmõtteid. – Pruut, kuningas ja muusapoeeg. Eesti luule alus. Eestikeelne luule 1637–1721 transpoetiseerituna 21. sajandi kirjakeelde. Reval (Tallinn), 261–276.

Vaculinová, M., Viiding, K. 2024. Exiles from Bohemian Lands in Estonia after 1620 and Their Publishing Activities. – *Knihy a dějiny / Books and History* 31, nr 1/2, 8–23.

Viiding, K. 2019. Gefährliche Bücher, gefährliche Gattungen, gefährliche Vorlagen: Die Geburt der Satire in Livland. – Merisalo, O. (koost.). Book in context. *Renaissanceforum. Journal of Renaissance Studies* 15, 73–99. (http://www.renaissanceforum.dk/rf_15_2019.htm)

Viiding, K. 2020. The Humanist occasional Poetry in the Early Modern Estonia and Livonia. – Möller, D., Lindgärde, V., Vetushko-Kalevich, A., Jönsson, A. (koost.). Att dikta för livet, döden och evigheten: Tillfällesdiktning under tidigmodern tid. Göteborg, 33–47.

Viiding, K. 2021. *Veluti academiae Livonicae principium futurum*: kõrgkooli rajamise plaanid Liivimaal enne Rootsi aega. – Lotman, P. (koost.). Kirik, keel ja kool. Haridusideed varauusaegsel Liivi- ja Eestimaal. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised 17. Allseeria Raamat ja aeg 6. Tallinn, 63–89.

Viiding, K. 2022a. David Hilchen und seine Expertenkorrespondenz. – Viiding, K., Siimets-Gross, H., Hoffmann, T., Klöker, M. (koost.). Briefe, Recht und Gericht im polnischen Livland am Beispiel von David Hilchen / Letters, Law and Court in Polish Livonia. The Case of David Hilchen. Berlin-Münster, 17–69.

Viiding, K. 2022b. *Academiae voluntas mihi potior est...* Letters by the Livonian humanist and lawyer David Hilchen to the professors of the Academy of Zamość 1603–1609. – *Terminus. Czasopismo Poświęcone Literaturze I Kulturze Dawnej*. 2/2022, 159–213.

Viiding, K. 2022c. Libastunud Lipsius? Flaami humanist Justus Lipsius varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal. – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 3, 2022, 65–78.

Viiding, K. 2023a. Wandel durch Verflechtung, Wandel durch Konflikt. David Hilchen und die literarische Blüte in Riga 1585–1600. – Klöker, M. (koost.). Literarischer Wandel in der Geschichte der Baltischen Literaturen. Münster, Berlin, 49–58.

Viiding, K. 2023b. Rötger Beckeri värss-satiir „Eleegia aadlike tõelisest päritolust ja nende pahelistest kommetest“: humanistlik kirjandusuuendus Liivimaa ühiskonnakriitika teenistuses. – Seppel, M., Maasing, M. (koost.). Muutused,

ümberkorraldused, uuendused: Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal, 1520–1800. Tallinn, 579–603.

Viiding, K. 2024a. Arranging the learned literary and book culture around the Baltic Sea in the early 17th century: the case of the Livonian-Polish humanist David Hilchen. – Kallio, K.; Lehtonen, T.; Lahtinen, A.; Leskelä, I. (koost.). Networks, Poetics and Multilingual Society in the Early Modern Baltic Sea Region. Leiden, 118–143.

Viiding, K. 2024b: Improving Humanist Latin in the Periphery of North-Eastern Europe. – Schaffenrath, F., Sacre, D. (koost.): Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis II. Proceedings of the Eighteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Leuven 2022). Leiden, 700–710.

Viiding, K. 2024c. Eesti- ja Liivimaa haritlaste nobiliteerumisprotsessi kajastusi 1630.–1640. aastate luules ja kunstis. – Lotman, P. (koost.). Pildikeel kirjakultuuris. The Language of images in literary culture. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised 18. Allseeria Raamat ja aeg 7. Tallinn, 2024, 74–100.

Viiding, K. 2025a. Aus *taciturna nemora* in *silvae sonantes*: Pragmatik und Ästhetik der livländischen Gelegenheitsdichtung. – Laureys, M., De Smet, I. (koost.): Well-wrought Snapshots: Balancing Aesthetics and Pragmatics in Neo-Latin Occasional Poetry (1450–1800). Turnhout [ilmumas].

Viiding, K. (koost.) 2026. Pro domo sua: valik Eesti-, Liivi- ja Kuramaa aadlike luulet 1561–1730. – Viiding, K (koost.); Viiding, K., Lotman, M-K. (tõlge); Dāboliņš, V., Jānes, M., Klöker, M., Lotman, M-K., Vanamölder, K., Viiding, K., Vōsa, A. (tekstieditsioon ja kommentaarid). Tallinn [ilmumas].

Martin Klöker ja Kristi Viiding. Foto: Arno Mikkor

Kristi Viiding

Sündinud 24. mail 1972 Viljandis

1990 Viljandi 5. Keskkool

1995 Tartu Ülikool, eesti filoloogia (BA), klassikaline filoloogia (BA)

1997 Tartu Ülikool, klassikaline filoloogia (MA)

2022 Tartu Ülikool, klassikaline filoloogia (PhD)

Latinisti ja kirjandusloolase Kristi Viidingu peamiseks uurimisvaldkonnaks on varauusaegne ladinakeelne kirjandus Läänemere regioonis, ilmaliku eestikeelse kirjasõna teke 17. sajandil ning ladina epigraafika Läänemere regioonis. Ta on olnud ametis Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse juhtivteadurina ja alates 1. septembrist 2025 direktori kohusetäitjana. Lisaks on ta rahvusvahelise uuslatinistide assotsiatsiooni IANLS peasekretär. Ta on avaldanud üle 100 teaduspublikatsiooni ning tõlkinud nii saksa kui ka klassikalisest, keskaegsest ja uusladina keelest.

Kristi Viiding juhib teadusprojekti „Kokkupuuted, üleminek, muutus: *nobilitas haereditaria ac litteraria* varauusaegse kirjanduse väljakujunemisel Poola ja Rootsi Liivimaa“ (Eesti Teadusagentuuri grant PRG1926).

Martin Klöker

Sündinud 2. septembril 1966 Wuppertalis

1986 Osnabrücker Carolinumi Gümnaasium

1993 Osnabrücker Ülikool, üldine ja võrdlev kirjandusteadus ning üldine ja võrdlev keeleteadus (MA)

2004 Osnabrücker Ülikool, germanistika (PhD)

Kirjandusteadlane ja germanist Martin Klöker uurib saksa kirjanduse ja kultuuri ajalugu Baltimaadel selle rahvusvahelises kontekstis. Tema huvi on suunatud eriti varauusaja kirjakultuurile, kuid hõlmab ka raamatulugu, hariduse ja mentaliteediajalugu, kirjanduslike väikevormide (juhuluule) ja argikirjanduse (protokollid) valdkondi. Ta on Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse juhtivteadur ning ühingu Balti Ajaloo Komisjon eestseisuse liige. Ta on avaldanud arvukalt publikatsioone saksa, aga ka eesti ja inglise keeles ning tema algatusel ja koostamisel ilmub sari „Baltische literarische Kultur“ (LIT Verlag), mis sisaldab teaduslikke käsitlusi ja allikpublikatsioone peamiselt Eesti ja Läti ala saksakeelsest kirjakultuurist.

Martin Klöker osaleb teadusprojekti „Kokkupuuted, üleminek, muutus: *nobilitas haereditaria ac litteraria* varauusaegse kirjanduse väljakujunemisel Poola ja Rootsi Liivimaal“ (Eesti Teadusagentuuri grant PRG1926) täitmises.